

*До спеціалізованої вченої ради К 70.895.02
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова*

В І Д Г У К

офіційного опонента на дисертацію

Л.Я. Гудима

«Правова ідентичність: філософсько-правовий вимір»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

за спеціальністю 12.00.12 – філософія права

Актуальність теми. ХХ-ХХІ століття характеризується у філософському та науково-теоретичному плані пошуком нової методології, обумовленої критикою класики, раціонального світоустрою, визначення місця людини у праві та встановлення значення її індивідуальних характеристик при прийнятті правових рішень. Все це призвело до утворення нової методології у філософії права – посткласичної. Посткласична методологія характеризується трансформацією поведінки особистості, адже класика, передбачаючи стійкість, незмінність правової культури, пропонувала конкретні моделі поведінки у вигляді ритуалів, звичаїв, традицій тощо. Натомість, у посткласиці людина володіє самостійним вибором орієнтирів своєї поведінки та, разом з тим, повинна мати у собі внутрішній вектор, який би керував її свобідною волею у бік правових рішень. Таким вектором повинна виступати правова ідентичність, яка би виконувала роль фільтра.

Сьогодні поняття правової ідентичності стає одним із центральних у філософії права, оскільки торкається основних питань посткласичної методології права, зокрема: місце особистості у суспільстві, суб'єктивна інтерпретація права, сприйняття правових норм через індивідуальні характеристики людини, значення ірраціональних елементів у прийнятті правового рішення тощо.

Отже, автор вірно обрав методологію, оскільки саме вона допомогла йому розглянути правову ідентичність як результат інтелектуальної, свідомої та вольової діяльності особистості, де людина – це активний член громадянського суспільства з індивідуальними характеристиками та постійними розумовими процесами, які допомагають їй осмислювати, аналізувати, проводити паралелі та на основі цього формувати свою орієнтацію у правовому просторі. В даній роботі чітко простежується аналіз самосвідомості, свідомості, індивідуальності людини як результату соціально-правової активності людини, так і результату взаємодії людей між собою. Тому правова ідентичність є інтегральним утворенням, яке формується як результат взаємодії особистості та соціального середовища.

З огляду на вище вказане, вважаю, що дисертація Л.Я. Гудима містить всі необхідні передумови для того, щоб зайняти гідне місце серед наукових досліджень, адже вона має незліченну кількість наукових здобутків, зокрема, хотілося б звернути увагу на наступні досягнення автора:

По-перше, автор зумів розглянути правову ідентичність як виключно філософсько-правову категорію, яка тісно пов'язана з правом та праворозумінням.

По-друге, Л.Я. Гудиму вдалося розкрити правову ідентичність через історичну ретроспективу та водночас через поділ філософії права на класику та посткласику.

По-третє, конструктивним видається залучення посткласичної методології до дослідження правової ідентичності, яка тільки збагатила дослідження.

По-четверте, у роботі розкрито не лише поняття правової ідентичності, але й суміжні поняття, зокрема: правова особистість, самосвідомість, індивідуальність, гідність.

По-п'яте, автор розкрив взаємозв'язок правової ідентичності з соціальною, а також охарактеризував значення індивідуальної правової ідентичності для правомірної поведінки.

По-шосте, Л.Я. Гудим торкнувся питання видів ідентичності, де вперше у літературі провів чітке розмежування правової ідентичності з громадянською, національною, політичною та цивілізаційною.

По-сьоме, вагомим здобутком у роботі є весь третій розділ роботи, який присвячений формуванню правової ідентичності, де автор надає не лише визначення правової ідентифікації, розкриває її елементи, але й чітко окреслює поетапне формування правової ідентичності.

Проведений філософсько-правовий аналіз автора, який базується як на історичних, міждисциплінарних здобутках, так і на новітніх досягненнях філософії права свідчить про нагальну необхідність вдосконалення державних механізмів щодо сприяння утворенню правової ідентичності у громадян України. Для формування правової ідентичності обов'язковою умовою є правова соціалізація, правове виховання та комунікація, сприяння утворенню ціннісних правових орієнтацій.

Стійкість правової ідентичності у суспільстві утворюється через пропаганду правових цінностей, забезпечення мінімальними правовими знаннями громадян, утворення відповідних правових умов з забезпечення правового порядку та стабільністю законодавства тощо, а тому державно-правові інститути повинні обумовлюватися правовою культурою, характерною для даного суспільства. У разі, якщо право буде накладатися на суспільство штучно, не через індивідуальне праворозуміння, а вся державна система не відповідатиме ідеям рівності, справедливості, свободи, то правова ідентичність буде несформованою, що втілиться у неефективності правового регулювання у всіх сферах та у порушенні правових норм.

Ступінь обґрунтованості та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, обумовлена насамперед тим, що здобувач використав значну кількість наукової літератури з аналізованих питань, яка видана в Україні та за її межами. У своїй роботі Л.Я. Гудим критично використовує відповідні публікації і загалом на сторінках дисертації веде детальний аналіз наукових позицій з обраної тематики. Крім

наукових праць з філософії права, використані праці із філософії, психології, соціології, логіки, теорії права.

Автор застосував в процесі дослідження посткласичну методологію. Будучи плюральною посткласична методологія включає в себе такі самостійні напрями досліджень, як: психологічна концепція (психосоціальний та психоаналітичний підходи), герменевтика, синергетика, феноменологія, філософія життя, інтуїтивізм, екзистенціалізм тощо. Встановлено, що кожен посткласичний підхід вклав вагомий внесок у розкритті особливостей правової ідентичності. Якщо узагальнити, то здобутки даних підходів полягають у наступному. Перший підхід - психологічний підхід (включає соціальну психологію та психоаналіз) дозволив розкрити правову ідентичність як: емоційну прихильність до іншого; процес наслідування когось; уподібнення себе іншій особистості; пошук свого місця в житті; результат суб'єкта здатного долати протиріччя між особистим та соціальним; внутрішня узгодженість та стабільність; складне особистісне утворення; головний механізм соціальної взаємодії; соціальне самовизначення. Другий підхід – синергетичний, розглядає правову ідентичність через: опис відкритості та еволюції, частини і цілого, випадковості і детермінізму, хаосу і порядку; спосіб духовної самоорганізації індивіда і суспільства; соціокультурне успадкування, спосіб адаптації, соціалізації. Також даний підхід розкриває правову ідентичність як відкриту, нелінійну, складноорганізовану систему, що є результатом еволюції суспільства та умовою, що визначає вибір шляхів розвитку особистості і суспільства. Згідно третього підходу – герменевтичного, людина тлумачачи та інтерпретуючи тексти правових норм формує власне правове самовизначення, що має вплив на правову ідентичність. Окрім того, герменевтичний підхід стверджує, що правова ідентичність це: обґрунтування та самообґрунтування індивідуальності; результат відтворення правової норми; передумова правової активності суб'єкта. Четвертий підхід – феноменологічний, розкрив правову ідентичність через взаємозв'язок з правосвідомістю як: культурне утворення; універсальну

форму самоусвідомлення; результат здатності людини конструювати власну реальність. Філософія життя, будучи п'ятим підходом, пояснює правову ідентичність через людину, її ціннісну орієнтацію, мету та цінності правового життя. Філософія життя акцентує на важливості ірраціональних способів у формуванні правової ідентичності. Згідно шостого підходу – інтуїтивізму, правова ідентичність – це результат досягнення своєї ролі у суспільстві через спостереження без обґрунтування його за допомогою доказів. Окрім того, важлива роль відводиться інтуїції при самоідентифікації. Роль сьомого підходу – екзистенціального, при аналізі правової ідентичності полягає у такому: розкриває правову ідентичність як свободу самовираження особистості та як індивідуальне світосприйняття; правова ідентичність – екзистенційний вибір індивіда; акцентує увагу на проблемі людини та її місця у світі; правова ідентичність – свобода самовираження особистості та індивідуальне сприйняття.

Автор у своїй роботі продемонстрував високий теоретичний рівень викладу матеріалу, логіку дослідження, вміння застосовувати різноманітні методи наукового пізнання, критично аналізувати та полемізувати з іншими науковцями, аргументовано відстоювати власну точку зору щодо такої фундаментальної проблеми філософії права як правова ідентичність.

Різнобічному та повному розкриттю теми, вирішенню завдань, які були поставлені в ході дисертаційного дослідження, сприяв вдало складений план роботи, якого Л.Я. Гудим дотримався. Всі структурні частини роботи наповнені адекватним змістом.

Зміст роботи цілком відповідає науковій спеціальності, за якою виконана дисертація. Основні питання теми розкриті на належному науковому рівні. Матеріал викладено юридично грамотно, логічно послідовно, зрозуміло і доступно.

Таким чином, **обґрунтованість та достовірність результатів**, отриманих Л.Я. Гудимом у ході дисертаційного дослідження, забезпечена завдяки використанню належної джерельної бази, правильному поєднанню

методів наукового пошуку. Усе це забезпечило обґрунтованість сформульованих у дисертації наукових положень, висновків і рекомендацій.

Наукова новизна положень, висновків і рекомендацій полягає у тому, що представлена робота є першим в Україні філософсько-правовим дослідженням правової ідентичності та її процесів формування. Особистим внеском автора є розроблення поняття правової ідентичності, характеристика її принципів та видів.

Новаторським підходом в обраній темі є науково обґрунтоване поняття правової ідентифікації, як процесу, який виявляється в ототожненні індивідом себе з певною групою або соціумом через інтегративне праворозуміння, що нерозривно пов'язаний з пізнавальною, конотативною, аксіологічною, діяльнісною, екзистенційною сферами особистості та виражається у правомірній поведінці. Не можливо не звернути увагу на запропоновані компоненти правової ідентифікації, а саме:

- пізнавальний – правові знання (такі як: знання про правове суспільство, інтегративне праворозуміння, знання про закони тощо), що дають змогу особистості ідентифікувати себе як суб'єкта права, а також знання, які дозволяють їй бути активним членом правового суспільства, що передбачає: знання та вміння реалізовувати свої права, виконувати обов'язки, брати відповідальність за свої дії тощо;

- аксіологічний – втілюється через правову позицію особистості, яка формується на основі ціннісної правової орієнтації – особистого регулятора, який формується на основі особистих цінностей та відповідає за вибір людини;

- конотативний (оцінка, результатом якої є емоційний досвід) – здатність до критики власної поведінки, вміння її оцінити з ідеалами і цінностями права. Таку здатність забезпечують правові навички та вміння, що полягають у: вмінні критично мислити з використанням правових джерел, можливістю аналізувати правову інформацію та критично її оцінювати, розуміти правові потреби та бачити прогалини, вміння аналізувати власний правовий статус;

- діяльнісний (практичний) – правова поведінка людини як суб'єкта права, що є результатом правової активності та діяльності особистості;
- екзистенційний – здатність людини володіти правовою свободою та брати на себе відповідальність за власний вибір.

Повністю виправданим вважаємо твердження Л.Я. Гудима стосовно того, що праворозуміння є базовою основою правової ідентичності. Визначення людиною свого місця у правовій реальності залежить від домінуючого праворозуміння у суспільстві, тобто від практичного типу праворозуміння.

Також не викликає заперечень авторське визначення особистої правової ідентичності, де під самоідентичністю слід розуміти самовизначення себе як суб'єкта правової діяльності, що полягає в реалізації почуття самоповаги, самоцінності, правової гідності;

Суттєвим надбанням, вважаю, є авторський погляд на етапи формування правової ідентичності. Зокрема, автор дійшов до наступних висновків, які стосуються правової ідентифікації.

В ідеальному варіанті правова ідентифікація передбачає, по-перше, освоєння особистістю правової інформації. На цьому етапі особистість ще не розуміє право, а лише з ним ознайомлюється з різних на те причин, зокрема через страх відповідальності у разі порушення норм права, адже «незнання закону не звільняє від відповідальності». Під впливом цих та інших факторів особистість накопичує правові знання та набуває правового досвіду, які будуть їй необхідні в подальшому для безконфліктного існування в суспільстві. Проте, головна мета права – це добитися від особистості активної правової участі в житті суспільства і це неможливо без другого етапу. Другий етап - включення в цей процес правового мислення, яке передбачає критичний аналіз, оцінку права та його результат – розуміння права. Розуміння права передбачає, що особистість усвідомила мету, роль і значення права для врегулювання суспільних відносин, а отже, будучи розумною істотою включиться в цей процес задля забезпечення правопорядку у суспільстві.

Третій етап - інтеріоризація права індивідуальною правовою свідомістю, яка знаходить відображення у всіх складових мотиваційної сфери особистості: в її потребах, інтересах, цінностях. Згодом принципи права стають основою ціннісної правової орієнтації, яка наповнюється світоглядним і моральним змістом, визначаючи спрямованість правової поведінки. Ціннісна правова орієнтація забезпечує контроль людиною своєї поведінки – четвертий етап. Це означає, що людина починає усвідомлювати свою причетність до соціальної групи, правила і стандарти якої вона визнає, в даному випадку йде мова про соціалізованість особистості, яка є п'ятим етапом правової ідентифікації. Ціннісне ставлення до права і його норм, у широкому сенсі формує правову позицію особистості як суб'єкта соціалізації, в рамках якої складаються і його поведінкові установки.

Тобто, проходячи всі ці стадії у правовій ідентифікації необхідно не забувати, що паралельно ці процеси відбуваються і при правовій соціалізації і лише останній етап - правова інкультурація (яка проявляється у правомірній поведінці та соціально-активній діяльності) є показником того, що правова соціалізація відбулась успішно, а отже, можлива правова ідентифікація як завершальний етап у правовій соціалізації. Отже, шостий етап – правове самовизначення, яке є вищим рівнем внутрішнього регулювання своїх вчинків. На такому етапі людина готова сприяти праву своєю соціально-активною правовою діяльністю та виражати це лише у правомірній поведінці, цілісно сприймаючи і свої права, і свої обов'язки, усвідомлено беручи на себе відповідальність.

Отже, положення, результати та висновки, заявлені автором як такі, що містять наукову новизну, достатньо точно відзначені у вступі до роботи, авторефераті дисертації, викладені в розділах основної частини дисертаційного дослідження.

Ознайомлення з дисертацією, авторефератом і друкованими працями здобувача дозволяє стверджувати, що результати дослідження відзначаються науковою новизною, яка представлена раніше незахищеними у філософсько-

правовій науці теоретичними положеннями, що виводять на якісно новий рівень правого порядку.

Значущість результатів дослідження для науки і практики.

Сформульовані у дисертації положення можуть бути враховані:

- для подальшого теоретичного та філософсько-правового осмислення правової ідентичності;
- у процесі прийняття юридично значимих рішень;
- під час викладання в юридичних та інших гуманітарних навчальних закладах таких курсів, як «Філософія права», «Загальна теорія держави та права», «Соціологія права», «Юридична психологія».

Повнота викладу положень дисертації в опублікованих працях Л.Я.

Гудима. Основні результати дослідження відображено у 6 наукових статтях, з них 4 – у фахових наукових виданнях України і 2 – у зарубіжних наукових виданнях. Додатково відображають наукові результати дисертації 6 тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Автореферат дисертації ідентичний за змістом основним положенням самої дисертації.

Вищевикладене дає підстави для висновку, що дисертація Любомира Ярославовича Гудима «Правова ідентичність: філософсько-правовий вимір» є завершеною науково-дослідною роботою, яка за своїм призначенням і змістом відповідає встановленим вимогам, що пред'являються дисертаціям на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Разом із цим, дисертаційне дослідження, як і будь-яка теоретично насичена і концептуально складна робота, містить певні дискусійні положення, які вимагають уточнень та роз'яснень проблемного і термінологічного характеру:

- 1) Автор приходить до висновку, що «праворозуміння є базовою основою правової ідентичності». Далі Л.Я. Гудим вказує, що «у філософії

права існує історичний поділ правової думки на два великі типи: класичний та посткласичний. Відповідно до такого поділу виділяють два типи праворозуміння – класичний та посткласичний». Звідси випливає, що правова ідентичність може бути різною: як тою, що формується на основі класичного праворозуміння, так і тою, що ґрунтується на основі посткласичного праворозуміння. Однак, в подальшому вся робота побудована на характеристиці правової ідентичності, яка бере за основу посткласичне праворозуміння. Не зайвим було б порівняти ці дві правові ідентичності і зокрема в цих межах запропонувати підвиди правової ідентичності.

2) Характеризуючи актуальність теми, автор стверджує, що «механізм взаємодії людини і права з використанням досягнень теорії ідентичності являє собою відповідь на глобалізацію та розвиток інформаційного суспільства. Сучасна глобалізація будучи багатогранним процесом породжує безліч наслідків, одним із яких є вияв нових ідентичностей, що знаходить своє вираження у сплеску традиційних і появи нових її форм». Однак, в подальшому в роботі відсутня характеристика значення глобалізації та інформаційного суспільства для правової ідентифікації. На мою думку, таке твердження вводить в оману, оскільки наводить на думку, що робота присвячена глобалізаційним процесам та інформаційному суспільству і їх значенню для формування правової ідентичності.

3) З назви дисертаційного дослідження «Правова ідентичність: філософсько-правовий вимір» не можливо зробити висновок, яку правову ідентичність автор береться досліджувати: особисту (індивідуальну) чи суспільну?

4) У пункті 2.2. «Правова ідентичність як структурний компонент соціальної ідентичності» Л.Я. Гудим досліджує соціальну та правову ідентичність. У роботі простежується ключова ідея того, що об'єктом правової ідентичності є праворозуміння, однак дослідницьку увагу варто було

б приділити їй соціальній ідентичності і також вказати, що, на думку автора, є об'єктом соціальної ідентифікації.

Вказівка на згадані дискусійні положення підкреслює складність та значущість теми проведеного дослідження і спрямована на їх усунення в процесі подальших наукових розробок даної проблеми.

Загалом висловлені критичні зауваження істотно не впливають на позитивну оцінку дисертаційного дослідження, оскільки більшість із них є дискусійними або можуть бути предметом дискусії в ході прилюдного захисту дисертації.

Представлена робота характеризується необхідними для такого дослідження компонентами: критичний аналіз попередніх дослідників правової ідентичності, органічне поєднання різних методів пізнання, звернення до досягнень інших галузей права та даних суспільних наук. Дисертація Любомира Ярославовича Гудима «Правова ідентичність: філософсько-правовий вимір» містить значну кількість наукових положень, висновків та рекомендацій, які вперше пропонуються у філософсько-правовій науці, сформульовано ряд важливих наукових висновків, пропозицій та рекомендацій, які в сукупності вирішують важливу теоретичну та практичну проблему з'ясування сутті правової ідентичності.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів. На підставі вищевикладеного вважаю, що дисертація Гудима Любомира Ярославовича «Правова ідентичність: філософсько-правовий вимір» є завершеною науковою працею, містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для науки філософії права, тобто відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567. Автор дисертації Гудим Любомир Ярославович на основі прилюдного захисту заслуговує присудження йому наукового ступеня

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів. На підставі вищевикладеного вважаю, що дисертація Гудима Любомира Ярославовича «Правова ідентичність: філософсько-правовий вимір» є завершеною науковою працею, містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для науки філософії права, тобто відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567. Автор дисертації Гудим Любомир Ярославович на основі прилюдного захисту заслуговує присудження йому наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Офіційний опонент:

доцент кафедри теорії, історії держави
і права та приватноправових дисциплін
Національної академії Державної
прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
кандидат юридичних наук

Handwritten signature of M.P. Muzyka

М.П. Музика

